

Nowe późnoplejstocenijskie stanowisko paleontologiczno-archeologiczne w Jaskini Komarowej na Wyżynie Częstochowskiej — sprawozdanie wstępne

Gerard Gierliński*, Gwidon Jakubowski**, Karol Piasecki**, Mikołaj Urbanowski***, Marcin Żarski*

W trakcie badań geologicznych w Jaskini Komarowej w Kielnikach woj. Częstochowskie odkryto bogaty zespół kości zwierzęcych. W pozyskanym materiale przeważają szczątki niedźwiedzia jaskiniowego, występują także liczne kości innych ssaków (m.in. jeleni, łosia) oraz ptaków. Większość okazów pochodzi z warstwy C, wstępnie datowanej na podstawie cech litologicznych na wczesną część stadiu leszczyńsko-pomorskiego, której wiek bezwzględny szacuje się na ok. 30–22 tys. BP (Lindner, 1992). W osadach tych znaleziono również szczątki ludzkie składające się z czterech niewielkich fragmentów kości czaszki. Stan zachowania i niektóre cechy morfologiczne sugerują znaczny wiek tych znalezisk. Ponadto wiele kości zwierzęcych pochodzących z warstwy C nosi ślady intencjonalnej obróbki. Jakkolwiek brak narzędzi kamiennych i niejasność co do homogeniczności zespołu uniemożliwiają powiązanie wymienionych znalezisk z konkretną kulturą archeologiczną, Jaskinia Komarowa wydaje się być niezwykle interesującym stanowiskiem, wymagającym dalszych badań. Jednocześnie zważywszy na częste naruszenia osadów jaskiniowych przez grupy odwiedzających ją turystów wymaga ona skutecznej ochrony.

Słowa kluczowe: późny plejstocen, ssaki, ptaki, szczątki ludzkie, jaskinia, Polska

Gerard Gierliński, Gwidon Jakubowski, Karol Piasecki, Mikołaj Urbanowski & Marcin Żarski — **A new late Pleistocene paleontological and archeological site of the Komarowa Cave in southern Poland — preliminary report.** Prz. Geol., 46: 1019–1022.

Summary. Rich late Pleistocene osteological material has been discovered in the Komarowa Cave (near the village of Kielniki, about 10 km south-east from Częstochowa), during the preliminary geological inspection carried by Marcin Żarski in December 1997. The collected material comprises numerous remains of cave bear, aurochs, deer, elk, horse and wolf (Figs 2D–G). The bones come mostly from the layer C, which may have been deposited during the older Pomeranian–Leszno stadial (30 000–22 000 BP), according only to the layer lithology (no other dating methods has been hitherto applied). The layer C revealed also human remains (Fig. 2A): a fragment of frontal squama just above the browridge (up to 4 mm thick), a fragment of right temporal squama (5 mm thick), a non diagnostic piece of temporal bone, and a fragment of a left coronoid process, probably of a male mandible. The browridge is not preserved, but the forehead was probably angled, which suggest rather archimorphic shape of the skull. The thin frontal suggest juvenile age of one individual (there were probably at least two, adults or late juveniles). Except the fragments of bones and antlers with "cut marks" and some other pieces with signs of intentional shaping (Figs 2B and C), any other artefacts have not been found yet, in the layer C. Because of lack of stone tools and some doubts about the homogeneity of the assemblage from Komarowa Cave, the correlation of discovered material with particular paleolithic culture could not be hitherto indicate. In the light of mentioned data, the reported site should become the subject of further paleontological, archeological and antropological researches, along with its efficient protection.

Key words: late Pleistocene, mammals, human remains, cave, Poland

Jaskinia Komarowa znajduje się w Górach Sokolich stanowiących część pasa skałkowego Jury Krakowsko-Częstochowskiej, w pobliżu wsi Kielniki (gm. Olsztyn), ok. 10 km na południowy wschód od Częstochowy. Jest ona usytuowana na północnym stoku masywu Pustelnicy na wysokości 340 m n.p.m. Jaskinia jest rozwinięta w wapieniach górnourajskich (oksfordu górnego) (Heliasz i in., 1982) w postaci pojedynczego, poziomego korytarza długości ok. 40 m (Szelerewicz & Górny, 1986) rozszerzającego się w nieduże sale. Przed jaskinią znajduje się obszerny dziedziniec otoczony z trzech stron skałami.

Badania geologiczne w jaskini były prowadzone od grudnia 1997 r. pod kierownictwem mgr Marcina Żarskiego z Państwowego Instytutu Geologicznego przy udziale Mirosława Krawczyka. W trakcie badań przeprowadzono sondażowe wykopaliska w jednej z głębiej położonych sal. Osady eksplorowano do głębokości nie przekraczającej 80 cm. Materiały pozyskane w trakcie wykopalisk udostępniono w maju

1998 r. do konsultacji pracownikom Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Wstępna analiza wykazała, że materiały te mają duże znaczenie archeologiczne. W efekcie zdecydowano o przerwaniu prac prowadzonych dotychczasowymi metodami, tworząc jednocześnie interdyscyplinarny zespół badawczy, którego celem będzie kontynuacja badań w Jaskini Komarowej. Badania te przede wszystkim będą miały na celu kompleksową analizę archeologicznego i geologicznego kontekstu dotychczasowych znalezisk.

Stratygrafia stanowiska

Niewielkie zaawansowanie badań uniemożliwia na razie przeprowadzenie pełniejszej analizy stratygrafii Jaskini Komarowej. Na podstawie makroskopowego opisu osadów oraz znaleziska kości zwierząt dokonano jedynie wstępnej interpretacji sekwencji stratygraficznej w obrębie przebadanego obszaru. Utwory geologiczne, których układ różni się nieco w poszczególnych partiach badanej sali zostały podzielone na cztery poziomy (A–D).

Profil osadów w części południowo-zachodniej:

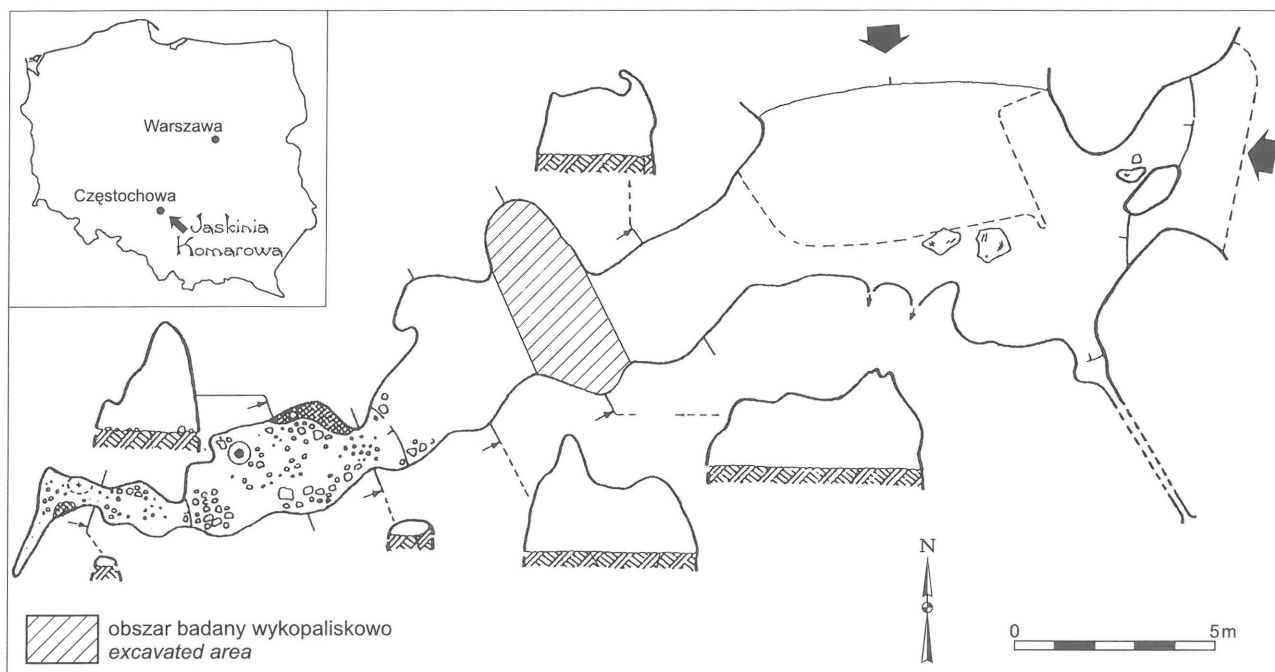
Poziom A:

— 0,013 m poziom próchniczny czarny,

*Państwowy Instytut Geologiczny, ul. Rakowiecka 4, 00-975 Warszawa

**Muzeum Ziemi PAN, Al. Na Skarpie 20/26, 00-488 Warszawa

***Uniwersytet Warszawski, Instytut Archeologii, ul. Żwirki i Wigury 97/99, 02-089 Warszawa

Ryc. 1. Plan Jaskini Komarowej wg Zygmunta (1982)
 Fig. 1. Plan of the Komarowa Cave, after Zygmunt (1982)

- 0,06 m piasek drobnoziarnisty beżowy,
- 0,06–0,1 m poziom próchniczny czarny,
- 0,15 m piasek ilasty miejscami ił piaszczysty, szary.

Poziom B i C:

— 0,15–0,60 m gruz wapienny o średnicy od kilku do kilkudziesięciu cm o różnym stopniu zaokrąglenia z piaskiem drobnoziarnistym, wypełniającym przestrzenie między gruzem. Występuje tu największe nagromadzenie kości zwierzęcych od 0,20 do 0,45 m głębokości w odległości ok. 0,10 m od ścian jaskini.

Poziom D:

— 0,60–0,70 m piasek ilasty z wapieniami nadwietrzalymi chemicznie (rozpadającymi się w rękach),
 — 0,70–0,80 m ił szary.

Nieco odmiennie przedstawia się profil we wschodniej części badanej sali:

Poziom A:

— 0,01 m piasek pylasty, beżowy,
 — 0,035 m poziom próchniczny czarny (obok gruz wapienny).

Poziom B:

— 0,035–0,30 m piasek pylasty, beżowo brązowy w spągu przemieszany z gruzem wapiennym, miejscami do 0,40 m.

Poziom C:

— 0,30–0,65 m gruz wapienny różnej wielkości i o różnym stopniu zaokrąglenia z materiałem piaszczystym (od 0,55–0,65 m). Znaleziono tu fragmenty poroża jelenia i czaszki niedźwiedzia jaskiniowego.

W części północno-wschodniej osady są przykryte okapem wapiennym (0,20 m):

Poziom B:

— 0,20–0,40 piasek ilasty żółty z dużą ilością gruzu wapiennego.

Poziom C:

— 0,40–0,70 piasek ilasty brązowy z fragmentami wapieni, smugi humusowe. Na głębokości 50–65 cm ząb konia.

Poziom D:

— 0,70–0,80 glina ilasta ciemnoszara z sieczką rozdrobionych kości, poniżej nadwietrzałe wapienie.

Na podstawie dotychczasowych opracowań (m.in. Kowalski, 1951; Madeyska, 1969, 1981; Lindner, 1992), charakterystyka litologiczna badanych osadów daje przesłanki do następującej interpretacji wyróżnionych poziomów:

Poziom A — próchnica holocenińska,

Poziom B — odpowiadać może okresowi maksymalnego zasięgu lądolodu stadiału leszczyńsko-pomorskiego zlodowacenia wiśły,

Poziom C — odpowiada prawdopodobnie dolnej części stadiału leszczyńsko-pomorskiego,

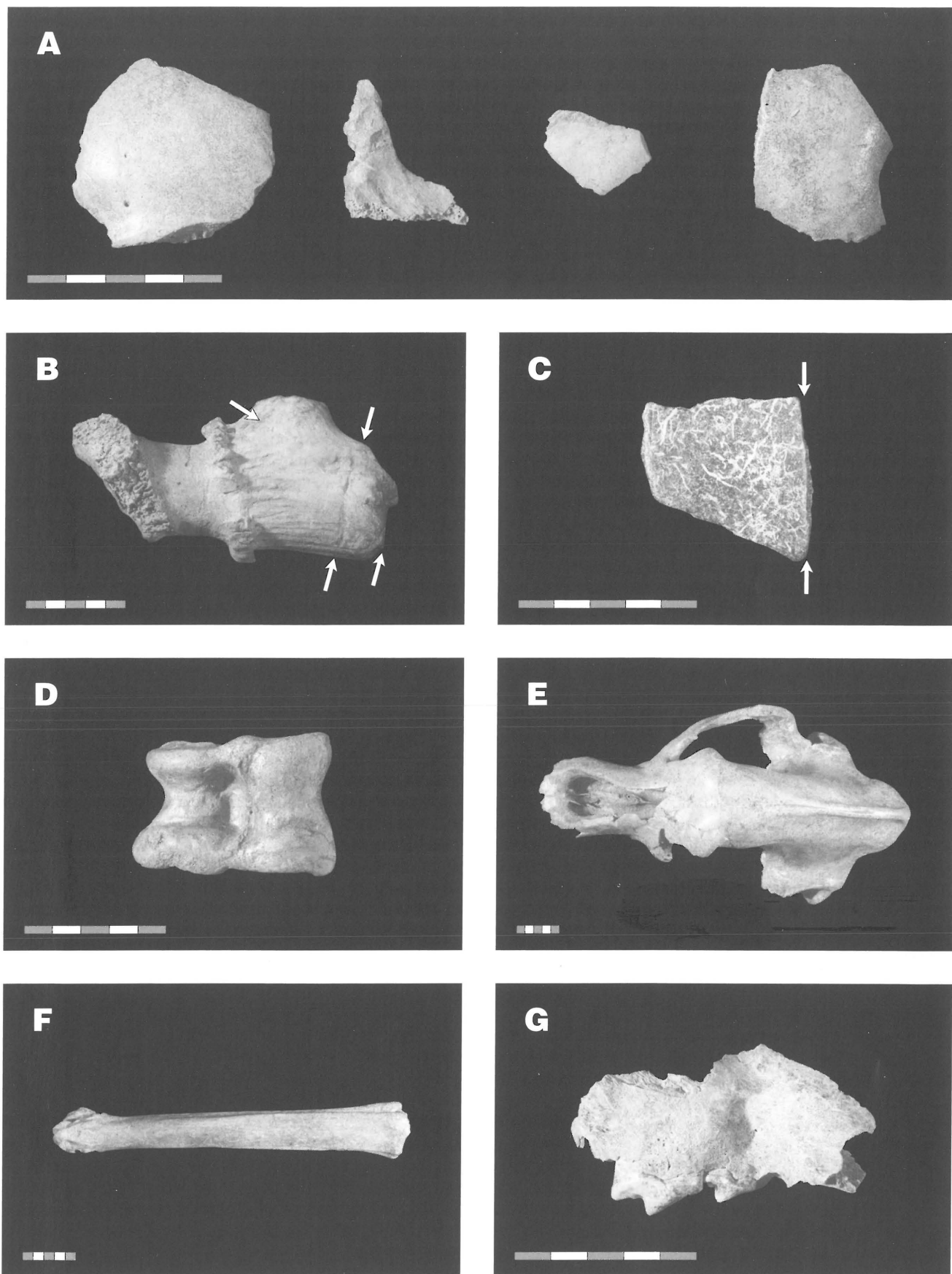
Poziom D — odpowiadałby okresowi interstadiału grudiądza.

Proponowana interpretacja ma charakter roboczy i będzie weryfikowana w trakcie dalszych badań. Rozróżnienia między poszczególnymi poziomami oraz ocena stopnia zaburzeń, sygnalizowanych przez obecność

Materiał paleozoologiczny

Najliczniej są reprezentowane kości niedźwiedzia jaskiniowego — *Ursus spelaeus* Rosenmüller. Znaleziono prawie trzy kompletne czaszki tego gatunku, fragmenty dwóch następnych oraz kilkanaście zębów w tym najwięcej trzonowych. Znajdowały się w poziomie C, lub nierozdzielonym B i C. Oprócz czaszek niedźwiedzia wydobyto kilkanaście mniej lub bardziej pokruszonych kręgów, w tym kompletnie zachowany kręg szczytowy (*atlas*) oraz kilkadziesiąt fragmentów żeber. *Znaleziono również liczne kości kończyn, w tym przednich:*

- trzon kości ramieniowej (*humerus*),

Ryc. 2. Materiał kostny z jaskini Komarowej: fragmenty czaszek ludzkich (A); fragmenty poroża jelenia ze śladami nacięć (B); płytka kostna ze śladami obróbki (celowo nadcięta i odłamana od pierwotnego fragmentu kości) oraz przebarwień (ochra?) (C); kość skokowa Bovidae (D); czaszka niedźwiedzia jaskiniowego (*Ursus spelaeus*) (E); kość śródstopia Cervidae (F); fragment szczęki wilka (*Canis lupus*) (G). Skala: 5 cm. Strzałki wskazują ślady intencjonalnej obróbki. Fot. Leszek Dworniki; opracowanie graficzne M. Urbanowski

Fig. 2. Late Pleistocene osteological material from the Komarowa Cave in Poland: human skull fragments (A); deer horn fragment with the cut marks (B); articulated bone fragment (C); astragalus of Bovidae (D); skull of *Ursus spelaeus* (E); metatarsal of Cervidae (F); jaw fragment of *Canis lupus* (G). Scale bars — 5 cm

- kość promieniową (*radius*),
- sześć kości śródreżca (*metecarpus II* — dwa okazy; *metacarpus IV* — cztery okazy),
- jeden człon palca (*phalanges*)
oraz tylnych:
 - fragmenty dwóch kości udowych (*femur*),
 - dwie kości piszczelowe (*tibia*),
 - fragment trzonu kości strzałkowej (*fibula*),
 - rzepkę (*patella*),
 - kość skokową (*astragalus*),
 - cztery kości stępowe (*tarsus*),
 - trzy kości śródstopia (*metatarsus II* — jeden okaz; *metatarsus III* — dwa okazy).

Oprócz kości niedźwiedzia w osadach odpowiadających warstwie C znaleziono również kości innych ssaków, z których dotychczas oznaczono kilka rodzajów:

— Prażubr — *Bos* sp. — ząb trzonowy, fragment kości promieniowej (*radius*) oraz kość skokową (*astragalus*).

— Jeleń — *Cervus* sp. — ząb trzonowy, dwie nasady poroży, dolna część kości promieniowej (*radius*), całą oraz dolną część kości śródstopia (*metatarsus*) oraz cztery człony palców (*phalanges*).

— Łoś — *Alces* sp. — górną część kości promieniowej (*radius*) oraz dwa człony palców (*phalanges*).

— Koń — *Equus caballus* Linnaeus — ząb trzonowy.

— Wilk — *Canis lupus* Linnaeus — szczeka.

Ponadto w wyniku dotychczasowych badań pozyskano także kilkaset mniejszych, nie oznaczonych jeszcze fragmentów kości w tym gryzoni i ptaków.

Materiał antropologiczny

W wyniku wstępnej analizy w materiałach z jaskini Komarowej rozpoznano kilka fragmentów czaszki (czaszek) ludzkich (ryc. 2A).

— fragment łuski czołowej z rejonu położonego bezpośrednio nad łukiem nadczołowym, sam łuk jest odłamany a przelom zniszczony (grubość do 4 mm),

— fragment prawej łuski skroniowej (gr. 5 mm),

— drugi fragment kości skroniowej, mało diagnostyczny,

— odłamek lewego wyrostka dziobiastego żuchwy, najprawdopodobniej męskiej.

Brak łuku nadczołowego uniemożliwia pewną ocenę kąta nachylenia czoła, lecz wydaje się, że był on znaczny, co wskazuje na archimorficzną budowę czaszki. Jednocześnie kość czołowa jest dość cienka, co mogłoby sugerować wiek osobnika nie w pełni dojrzałego. Liczby osobników tymczasem ustalić nie można, lecz należy sądzić, że było ich co najmniej dwóch, dorosłych lub co najmniej w wieku *iuvenis*.

Znaczenie archeologiczne stanowiska

W warstwie A znaleziono gliniany prześlik charakterystyczny dla neolitu i kilka fragmentów ceramiki z późniejszych okresów. Najbardziej interesujące są jednak znaleziska kostne pochodzące z warstwy C. Wstępne analizy sugerują, że duża część szczątków reprezentuje gatunki, dla których jaskinia nie jest naturalnym środowiskiem. Charakter zniszczeń widocznych na wielu kościach wskazuje na działalność człowieka. Pomimo, że nie znaleziono narzędzi krzemiennych,

występowanie na kościach tzw. *cut marks* powstających w trakcie obróbki tuszy zwierzęcej (Binford, 1981) stanowi pośredni dowód ich użytkowania. Ponadto wydobyte fragmenty kości ze śladami intencjonalnej obróbki (ryc. 2B, C) dodatkowo sugerują, że przynajmniej część spośród występujących w badanej sali szczątków zwierzęcych stanowi „odpady kuchenne” (i/lub ewentualnie źródło surowca do produkcji narzędzi kościanych) pozostawione przez paleolitycznych myśliwych. Obecny stan badań nie pozwala jednak wykluczyć udziału innych czynników w uformowaniu obserwowanego nagromadzenia szczątków zwierzęcych. Część z występujących w jaskini kości roślinożerców mogła się tam znaleźć w wyniku działalności drapieżników, w szczególności niedźwiedzi jaskiniowych. Zwierzęta te nie tylko stanowiły obiekt polowań paleolitycznych myśliwych (na kilku kościach *Ursus spelaeus* z jaskini Komarowej znaleziono ślady nacięć — tzw. *cut marks*), ale były również naturalnymi mieszkańcami schronisk skalnych. W okresach przedzielających epizodyczne osadnictwo ludzkie, jaskinia mogła też być penetrowana przez inne zwierzęta dokonujące przekształceń wśród pozostawionych przez ludzi kości. Osobny problem stanowi kwestia homogeniczności materiałów z jaskini Komarowej. Jakkolwiek wstępna analiza stratygrafii wskazuje na górnopaleolityczny wiek znalezisk, to dane paleontologiczne mogą sugerować niejednorodność pozyskanych materiałów (współwystępowanie gatunków plejstoceńskich i bardziej ciepłolubnych, charakterystycznych dla holocenu, jak jeleń czy łoś). Zastanawia również zupełny brak narzędzi krzemiennych, uniemożliwiający ustalenie przynależności kulturowej znalezisk. Nie można wykluczyć, że pozyskane dotąd materiały zostały przetworzone w wyniku procesów podepozycyjnych i nie reprezentują zespołu *in situ*.

W tej sytuacji kluczowe znaczenie dla właściwej interpretacji stanowiska będą miały dalsze badania. Jedynie szczegółowa analiza kontekstu dotychczasowych znalezisk pozwoli określić ich przynależność kulturową i datowanie. Ważnym celem planowanych interdyscyplinarnych badań archeologicznych będzie również wyjaśnienie charakteru związku między odkrytym nagromadzeniem kości zwierzęcych i szczątkami ludzkimi, będącymi być może jednym z najstarszych znalezisk tego typu w Polsce.

Literatura

- BINFORD L.R. 1981 — Bones: Ancient men and modern myths, Academic Press, New York.
- HELIASZ Z., PTAK B., WIECKOWSKI R. & ZIELIŃSKI T. 1987 — Objasnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski, ark. Janów (846) 1 : 50 000, WG, Warszawa.
- KOWALSKI K. 1951 — Inwentarz Jaskiń Polski, t. 1, Wyżyna Krakowsko-Wieluńska.
- LINDNER L. (red.) 1992 — Czwartorzęd: osady, metody badań, stratygrafia, PAE, Warszawa.
- MADEYSKA T. 1969 — Górnoplejstoceńskie osady jaskiń Wyżyny Krakowskiej. Acta Geol. Pol., 19: 227–241.
- MADEYSKA T. 1981 — Środowisko człowieka w środkowym i górnym paleolicie na ziemiach polskich w świetle badań geologicznych. Stud. Geol. Pol., 79: 3–105.
- SZELEREWICZ M. & GÓRNY A. 1986 — Jaskinie Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa.
- ZYGMUNT J. 1982 — Materiały inwentaryzacyjne jaskiń okolic Olsztyna (rękopis).